

Загалом рушник на іконі, окрім естетичної функції, був певним зв'язком з «вишнім світом», безкровною жертвою, гарантією захисту та символом уваги святих до проблем людини та її родини. Тому він трансформувався в магичний оберіг, який захищав від усього лихого.

Вишиті божники з орнаментальною символікою, отримані від свідомих мешканців Полтавщини, поповнили і збагатили музейну збірку та через смислове навантаження зафіксували важливі сторінки полотняного літопису роду, села, регіону, країни.

Джерела та література

1. Шевченко Є. Українська народна тканина. Київ: Артанія, 1999. 416 с.
2. Богомолець О. Рушник як сакральний символ української культури. *Культурологічна думка*. 2017. № 11. С. 102–111.
3. Деремешко А. Арабески українських рушникових орнаментів. Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2021»: *XXIII Всеукраїнська наукова конференція молодих учених / заг. ред. О. В. Черевко*. С. 615–616. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/5438/> (дата звернення: 27.03.2024).

УДК 821/09(477)(092)ГОРЛЕНКО

Євгенія Стороха
(Полтава)

ВАСИЛЬ ГОРЛЕНКО І ПОЛТАВА

У статті розглядаються зв'язки В. П. Горленка з Полтавою та письменником Панасом Мирним, прослідковується увага дослідника до постаті І. П. Котляревського у сенсі вивчення його рукописної спадщини, участь у справі підготовки до відкриття пам'ятника поету у рідному місті.

Ключові слова: українська народність, рукописний архів І. П. Котляревського, пам'ятник, видання «Енеїди».

The article examines Horlenko's connections with Poltava and the writer Panas Myrnyi, traces the researcher's attention to the figure of I. Kotliarevskyi in terms of studying his manuscript heritage, and his participation in preparations for the unveiling of the monument to the poet in his hometown.

Keywords: Ukrainian nation, manuscript archive of I. P. Kotliarevsky, monument, edition of the Aeneid.

«Вообще я – изломанный, искалеченный, «понівечений» плод истории, обломок дворянства, с некоторыми сносными, но и с многими несносными его сторонами. Я трагически сознаю все это...» [1, с. 103] Так сказав сам про себе дослідник-етнограф, історик мистецтва і наш земляк Василь Петрович Горленко. Незважаючи на гіркі висновки, його постать та невтомна праця на

користь України і українства заслуговують на увагу, доброзичливу прихильність та серйозне вивчення.

Він – нащадок того самого дуже відомого козацько-старшинського роду Горленків, до якого належали два прилуцьких полковники (Лазар та Дмитро Горленки), полтавський полковник Андрій Горленко, святий Йоасаф Білгородський (Іоаким Горленко), котрий декілька років був ігуменом Мгарського монастиря. Віддаленим родичем Василя Горленка про материнській лінії був класик української літератури Г. Ф. Квітка-Основ'яненко.

Майбутній письменник народився 13 березня 1853 р. у заможній панській родині і був останнім спадкоємцем прилуцької Ярошівки, що належала до Полтавської губернії (тепер с. Українське Талалаївського р-ну Чернігівської обл.). У Василя були дві старші сестри – Софія та Ольга, котрі успішно закінчили Полтавський Інститут шляхетних панянок. Він теж розпочав навчання у Полтавській гімназії, продовжив у Ніжинському ліцеї. Далі була Франція, навчання у Сорбонні. Сучасники писали, що він володів французькою мовою не гірше за самих французів.

Повернувшись до рідної Ярошівки на поч. 80-х рр. ХІХ ст., він з головою поринув у ті заняття, що стали головною справою його життя, – студії з української літератури, мистецтва та етнографії. Причому наразі ніхто з певністю не зможе пояснити, під чий впливом прокинувся у вихованця Сорбонни потужний інтерес до вивчення української народності. Починаючи із 1882 р., відтоді як був заснований часопис «Кіевская Старина», Василь Петрович став одним з найактивніших його співробітників і дописувачів. При цьому його етнографічні розвідки базувались не на книжковому досвіді, а на живих враженнях від реальних подорожей, які він здійснював. Знайомство і спілкування з М. І. Костомаровим, а пізніше і дві спільні подорож допомогли молодому, енергійному Василю Горленкові знайти правильні орієнтири у його праці. Він об'їздив всю центральну Україну, збираючи пісенний доробок кобзарів і лірників, наважив до цієї справи тоді ще зовсім молодого художника Порфирія Мартиновича. У листі до В. П. Горленка від 20.09.1886 р. із Костянтинограда П. Мартинович дає дивовижно точну замальовку зустрічі з кобзарем: «Идя в Полтаве по Александровской улице, смотрю по другой стороне улицы скоренько идет кобзарь и кобза возле боку болтается; мне показалось не Холодный ли и вдогонку сейчас пустился. Догоняю, рассматриваю, оказывается он. Но только больше опустил на лице, чем я его прежде видел... Какой-то хохол пожертвовал ему штаны очень широкие ... и сапоги рыжие покроя городского. На голове старый-престарый рванный картуз и в правой руке высокая палка хорошо

обточенная; с правого боку и бандура тилипається, а с левого боку сумка с кусками. Ведет его обрюзглый парубок-поводырь с красным лицом, похож больше на городского поводыря, чем на сельского, в чумарке, штаны широкие навывпуск, одна калоша распорона. Они почти рысью по Александровской куда-то бежали. Я повел его к знакомым гимназистам. Там просил его петь Азовских братьев и Алексея Поповича, потом повел к себе на квартиру. Дорогою он говорил, что когда-то знал песни про Бендеберю и Дивки Бранки и Самарских трех братьев. Я его у себя на квартире просил продиктовать еще Коновченка, так как он в Лютенках не вспомнил очень значительного места» [2, с. 21-22]. Це дуже красномовне свідчення про те як працювали українські етнографи більше ста літ тому.

Василь Петрович товаришував з Опанасом Сластьоном, Марією Заньковецькою, Тобілевичами, Миколою Лисенком, Василем Кричевським, з братами Рудченками, залишив чудові літературно-критичні рецензії на твори нашого великого українського романіста Панаса Мирного. Листування В. П. Горленка з Панасом Мирним, П. Мартиновичем, Ганною Барвінок взагалі може розглядатись як джерелознавча база для вивчення історії розвитку української культури. Любов всього його життя – художник Володимир Боровиковський. Над книгою про нього Василь Горленко працював до останніх днів, але не встиг її завершити.

Повернувшись із Франції на батьківщину, В. П. Горленко часто буває у Полтаві: по-перше, на початку 80-х рр. XIX ст. він брав активну участь у діяльності губернського земства, по-друге, вирішувати важливі управлінські та фінансові питання власного маєтку (В. П. отримав у спадок 400 десятин землі і був далеко небідною людиною) треба було в адміністративних та банкових установах Полтави. Врешті-решт тут жили його двоюрідні брати та сестра по матері Марії Яківні Мамчич – Павло, Борис, Сергій, Володимир та Людмила Бобровські, з якими у Василя Петровича завжди були по-родинному теплі стосунки. «Все они большие мне приятели» [3, с. 83], – пише він Панасу Мирному 14.06.1901 р. До речі, про останніх: всі четверо хлопців Бобровських закінчили Полтавський кадетський корпус, три із них стали полковниками, а Борис генералом і перебували на високих військових посадах. Це саме вони збудували у Нижніх Млинах власним коштом Святогеоргіївський храм. Павло Павлович Бобровський відомий як один фондоутворювачів колекції музею Полтавського земства. Завершуючи тему родинних зв'язків Василя Петровича, варто зазначити, що серед його кузенів були миргородські землевласники і поміщики князі Ратієви, – родичі по Варварі Яківні Мамчич, рідній

сестрі матері Горленка. Був випадок, коли він просив Панаса Мирного замінити прізвище одного з героїв оповідання «На пастівнику» (Ратієва) на якесь інше, бо герой малосимпатичний і двоюрідні брати будуть у відчаї.

Василь Петрович був людиною мало пристосованою до ведення господарських та майнових справ. Цього він не вмів та й не хотів. Але мусив. Його постійно обходили, а то й просто дурили, користуючись непрактичністю цієї винятково чесної і порядної людини. Він опинився в боргах у банків і постійно звертався за допомогою до Панаса Мирного. Деяке уявлення про його вдачу маємо у рядках з листа до Панаса Мирного від 26.06.1901 р.: «Недоволен за то я на себя, возымел несчастную мысль послушать знакомых и притащить из Петербурга некую чухонку Мари в качестве кухарки-домоводки. Она сразу вступила в борьбу с малороссами и т.к. я, конечно, всегда на стороне малороссов, то можете судить что выходит? Чухонка страшно жалуется на то, что ей жарко, а еще чаще – что ей скучно! Каково положение – быть обязанным занимать разговорами свою кухарку, чтоб доставить ей развлечение?!» [4, с. 84].

Опинившись у крайній матеріальній скруті, 1899 р. Василь Петрович рушає до Петербурга і береться за журналістську роботу – пише літературно-мистецькі рецензії у дуже популярній газеті «Новое время». Йому й платили непогано, але задавлені немалі борги на давали вільно дихати. «Мученик жизни... и банка», – говорить він сам про себе. На цей час В. П. Горленко вже був автором двох збірок – «Південноруські нариси і портрети» (Київ, 1898 р.), «Українські бувальщини» (Санкт-Петербург, 1899 р.). Він приїздив 1901 р. на Полтавщину з метою працювати над альбомом «Гоголь на родине», що мав з'явитись до 50-ліття з дня смерті М. В. Гоголя, і написав до нього передмову.

Початок творчої праці В. Горленка пов'язаний з іменем І. П. Котляревського. На поч. 1880-х рр. В. Горленко працює і в Петербурзі, пишучи для кількох періодичних видань, у т. ч. для газети «Голос». У імперській столиці він шукає по бібліотеках матеріали, пов'язані з Україною. Зокрема йому вдається натрапити на папери І. П. Котляревського в Імператорській Публічній бібліотеці, які передав туди дійсний статський радник О. В. Терещенко 1858 року. Кількома роками пізніше О. В. Терещенко у статті про І. Котляревського, опублікованій у другому числі журналу «Основа» за 1861 р., перерахував основні рукописи письменника та інші документи, які були в його архіві. Як виявилось значно пізніше, О. Терещенко передав до Публічної бібліотеки не всі рукописні матеріали з архіву І. Котляревського,

дещо залишивши у себе, можливо, для підготовки праці про поета-полтавця. Невідомо коли точно, О. В. Терещенко передав ці матеріали до бібліотеки Харківського університету, ніяк не зафіксувавши і не оприлюднивши цей факт. Це дало підставу В. П. Горленку вважати, що частина рукописів, згадуваних О. Терещенком, безслідно зникла.

У журналі «Киевская Старина» (1886 р., т. 6, кн. 5) він опублікував досить велику статтю «Из бумаг И. П. Котляревского», де подав відомості про архів письменника, опублікував листи поета до кн. Я. І. Лобанова-Ростовського 1812 та 1813 рр., до кн. М. Г. Рєпніна 1820 р., М. Мельгунова 1828 р., Д. Бантиш-Каменського 1829 р., О. Сомова 1830 р. Суть повідомлення Горленка полягала в тому, що ряд матеріалів архіву поета, описаних у статті О. В. Терещенка («Основа», 1861 р. т. 2), треба вважати втраченими, бо їх немає на зберіганні у Петербурзькій публічній бібліотеці, де зосереджено весь рукописний фонд автора «Енеїди».

Заради справедливості треба зазначити, що близько трьох десятиліть у середовищі науковців дотримувались думки В. П. Горленка про втрату документів Івана Котляревського. Її спростував Всеволод Срезневський, віднайшовши у бібліотеці Харківського університету ту частину рукописів, що вважалась втраченою, та опублікувавши їх.

У газеті «Северная пчела» за 1863 р. Василь Петрович натрапляє на оповідання «Перша любов Котляревського». Вивчивши його дуже уважно, В. Горленко висловив свої міркування у листі до редактора часопису «Київська Старовина» Феофана Гавриловича Лебединцева. Він дотримується думки про те, що як факт біографії оповідка ця малоймовірна і не підкріплена свідченнями сучасників, але може слугувати матеріалом для чудового драматичного твору.

Листи В. П. Горленка до Панаса Мирного охоплюють період від 12 серпня 1883 р. до 28.12.1906 р. Листування з письменником обумовлювало і його тематику. Найчастіше йшлося про твори самого Панаса Мирного: публікацію написаних і написання нових. В. П. Горленко відверто оцінював їх, часом дуже критично. Ця тема тісно була пов'язана з метою українського театру, його репертуару, особливо, коли його перебування у Петербурзі збігалось з гастролями українських труп. Звідти ж він писав і про Шевченківські вечори, що відбувались у столиці.

Окремим сюжетом можна виділити нагадування, прохання, спонукання до завершення роману «Повія», який В. П. Горленко вважав чи не найкращим твором в усій творчості письменника і в українській літературі взагалі. У листах можна знайти багато персональних характеристик письменникам, музикантам акторам.

Як ніхто інший, Панас Мирний був залучений до обговорення та вирішення господарсько-фінансових проблем Горленка по маєтку.

Василь Петрович виявляв серйозний інтерес також до спорудження пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві. «Я не только знаю о том, что делается в Полтаве по поводу памятника Котляревскому и Музея, но даже писал об этом и сие писание на днях должно быть в “Полтавских Ведомостях”» [5, с. 39], – повідомляє Василь Петрович Панасу Мирному 09.05.1897 р. А через півтора місяці, у листі від 21.06.1897 р., він відверто висловлює думки, з котрими важко погодитись нашому сучаснику: «Разом с этим письмом посылаю фельетон в “Полтавских ведомостях” о памятнике Котляревскому, вызванный Вашим письмом. Вероятно, он напечатан будет на днях, из него увидите более обстоятельные ответы на некоторые Ваши вопросы. Я не жду многого от Позена. Он дилетант и мелок. Он имеет ту цену, что местный и должен бы работать с любовью, но едва ли у него хватит пороху. “Энеиду” как чтение я сам не уважаю, об историческом же значении говорить нечего. Как ни мудри, а для надписи кажется лучше два начальные стиха “Эней був парубок...” и т.д. Против “Москаля” я решительно вооружаюсь и не из малороссийского патриотизма, а ... опять см. Статью. А кстати, знаете ли, что у Котляревского есть русское стихотворение (переводы з Сафо) и даже напечатанное! Но я молчу, конечно, об этом и надо молчать!» [6, с. 41-42].

У подальшому листуванні тема текстів на пам'ятнику розвивається. 08.11.1897 р. Василь Петрович дає замітки, що виявляють справді велику чутливість до слова: «На счет надписей на памятнике Котляревскому имею сказать кое-что. В первой надписи я не одобряю “кобзаревы”. Это не верно и не точно, т.к. это слово не означает поэт, а ясно относится только к музыканту – певцу дум. Не лучше ли письменникови или что-нибудь в этом роде. Кобзарей до Котляревского было много, были и при нем, и Шевченко в названии своей книги взял это слово не в смысле поэт, а в смысле репертуар поэта. Во 2-ой надписи я не одобряю слов талановитого, и, я думаю, сам Позен не согласится на постановку его. Идет ли хвалить автора на собственном его произведении... Я не знаю даже, в каком смысле употреблено слово мастак в этой же надписи. Если в смысле мастера-искусника, то тоже оно лишнее. Вот мое мнение. Остальное все хорошо... Цитата из “Наталки” политично-подходящая» [7, с. 44-45].

Все, що було пов'язане із підготовкою до відкриття пам'ятника жваво обговорювалось. Панас Якович інформував Василя Петровича про розвиток ситуації у Полтаві. Очікувалось, що до 100-ліття виходу в світ «Енеїди» пам'ятник поету буде відкритий. 30 жовтня того ж 1897 р. із Ярошівки Горленко пише Панасу Мирному:

«Конечно, с большим любопытством прочел Ваше сообщение... о прениях о памятнике Котляревскому. Во многом Позен прав и кое-что из своего заключения я беру назад (напр., он прав, что на маленький барельеф нельзя поставить шесть лиц “Наталки”). Что до сценки из “Энеиды” – то разницы касательно ее в наших предположениях немного (я решительно отказываюсь видеть в “Энеиде” какую-то идею протеста. Далась им эта идея, суют везде, где уж попало). Уступаю ему и “Музу”, хотя не во имя ее аллегоричности (уж слишком понятной всякому), но “Москаля” решительно не могу одобрить. Если уж давать сценки на все сочинения Котляревского, то почему не ставить чего-нибудь и на “Оду до князя Куракина”? Позен очень милый человек и давай Бог ему всякого успеха, – не был бы он только м елковат в своей работе, т.к. он скульптор-жанрист, а эта вещь требует большого размаха. Все же памятник будет – это главное!» [8, с. 48] Як бачимо, Василь Петрович був у серйозних питаннях людиною принциповою і обстоював власні переконання.

Він був присутній на урочистостях з нагоди відкриття пам'ятника Котляревському і, як він сам пише Панасу Мирному 7 вересня 1903 р., «... вынес сильнейшее впечатление от полтавских торжеств, да иначе и быть не могло, это было что-то совсем особенное и захватывающее... Полтава выдвинулась на передний план – заслужила общую признательность... Памятник очень мил, все было прекрасно и выставка вышла преинтересной» [9, с. 86]. Василь Петрович зажди був настільки далеким від політики, що навіть не помітив і майже не надав значення тій події, що обурила українську громаду на святах, – забороні виголошувати вітання українською мовою. Мусив пізніше по-своєму виправдовуватись перед Панасом Мирним. Його вересневі репортажі 1903 р. у петербурзькій газеті «Новое время» про полтавське свято і сьогодні складають інтерес для дослідників. До речі, В. Горленко був єдиним журналістом, котрий написав про те, що на святі був присутній скульптор Л. В. Позен і йому урочисто вручена пам'ятна золота медаль.

У листуванні Василя Горленка зустрічаємо чимало дуже неоднозначних оцінок творчості відомих літераторів, композиторів, художників:

– «Франко – очень плохой поэт. Говорят, прислал очень недурную повесть в “Киевскую Старину”» [10, с. 27].

– «Я почитатель Лысенка, но не безусловный... У него талант, милый, но средних размеров и необширного полет. К несчастью, он не Глинка (т.е. не создает сразу, как тот, творческой национальной музыки), но будем счастливы и тем, что у нас в музыкальной области

есть это милое и несомненное дарованье и художественное и общественное значение которого очень и очень велико» [11, с. 40].

– «Вот Мясоедов – живет в Полтаве долгие годы, а рисует все какие-то кацапские онучи... художника делает не меньше всего лишь рисовать, но общий порыв и влечение духа, которое направляет его в ту или другую сторону» [12, с. 67].

Ці думки, висловлені у дружньому листуванні з близькою людиною, на нашу думку, не становлять якоїсь непростої образи носієві іншого таланту чи обдарування: у них чіткіше, ніж будь-де, виявляє себе художньо-естетична позиція автора. А він був, треба розуміти, дуже вимогливою, глибокою і масштабно мислячою людиною.

15-22 серпня 1905 р. у Катеринославі проходив XIII Археологічний з'їзд, де мав бути Горленко як кореспондент газети «Новое время». Це була значна наукова та культурна подія, де мала бути влаштована виставка українських старожитностей та надрукований її каталог. Із листування В. Горленка з Д. Яворницьким відомо, що на в експозицію виставки Василь Петрович планував передати із власної збірки такі раритети:

- портрет гетьмана І. С. Мазепи;
- підсвічник 1737 р.;
- дві гравюри худ. В. Боровиківського;
- кілька рукописних збірників Київської академії;
- перше видання «Енеїди» І. П. Котляревського 1798 р.;
- ода-брошура, піднесена Київською Академією кн. О. К. Разумовському.

Проте із подальших подій випливає, що скоріш за все на Археологічному з'їзді Горленко не був через свої господарські негаразди. Із вищезазначених унікальних старожитностей нас, звісно, найбільше цікавить доля першого видання «Енеїди», але, на жаль, про неї не чути.

У останні роки життя Василь Петрович часто хворів, а 1906 р. занедужав на дуже небезпечну хворобу, подолати яку не зміг. Його й поховали спочатку у Петербурзі, а пізніше родичі перевезли його прах до рідної Ярошівки.

Джерела та література

1. Рудинська Є. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. К.: друкарня Української Академії Наук, 1928. С. 103.
2. Лист П. Д. Мартиновича до В. П. Горленка від 20.09.1886 р. *Народна творчість і етнографія*. 2006, №5. С. 21–22.
3. Рудинська Є. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. К.: Друкарня Української Академії Наук, 1928. С. 83.